

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ*

Τὸ κοινωνικὸν τῆς Π. Δ. καὶ τῆς θρησκείας αὐτῆς πνεῦμα ἐκδηλοῦται ἔπειτα ζωηρότατον καὶ ἀκμαιότατον ἐν τῇ στάσει αὐτῆς ἔναντι τῶν πτωχῶν καὶ τῶν ὀπωσθήποτε ἀπροσιατεύτων καὶ ἀδυνάτων τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας μελῶν, οἷα εἶναι τὰ ὄρφανά, αἱ χήραι, οἱ δοῦλοι, οἱ ξένοι καὶ ἡ γυνή, περὶ ὧν ἴδιος ἐφεξῆς θὰ γίνῃ λόγος. Ἄπαντες οὗτοι διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἰδιάζουσαν προστασίαν τοῦ Jahve καὶ τῶν ἡρώων τῆς θρησκείας αὐτοῦ, τῶν προφητῶν ¹. Αἱ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν καὶ τῶν ἀπροστατευτῶν καθόλου ἀξιώσεις ἀποτελοῦσι τὸν θεμελιώδη τόνον τῆς ὅλης Μωσ. Νομοθεσίας. «*Πᾶσαν χήραν καὶ ὄρφανόν οὐ κακώσετε· ἐὰν δὲ κακία κακώσητε αὐτούς καὶ κεκραύζοντες καταβοήσωσι πρὸς με, ἀκοῆ εἰσακούσομαι τῆς φωνῆς αὐτῶν καὶ ὀργισθῆσομαι θυμῷ καὶ ἀποκτενῶ ὑμᾶς μαχαίρα*» ². Καὶ ἄλλαχού δ' ἐμφανίζεται ὁ Jahve «*ποιῶν κρίσιν ὄρφανῷ καὶ χήρᾳ καὶ ἀγαπῶν τὸν προσήλυτον δοῦναι αὐτῷ ἄρτον καὶ ἱμάτιον*» ³.

Πρὸ παντός, βιβλίον ὀλόκληρον θὰ ἀπῆρτιξέ τις συλλέγων τὰ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν μέτρα τῆς θεοκρατικῆς νομοθεσίας τῆς Π. Δ. καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν συνηγορίας τῶν ἡρώων καὶ συγγραφεῶν τῆς Π. Δ. Ἐν τῇ Μωσ. νομοθεσίᾳ, μάλιστα δ' ἐν τῷ Δευτερονομίῳ, ἀνὰ πᾶν βῆμα συναντῶμεν σοφὰς διατάξεις καὶ ἐνθέρμους παραινέσεις ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, οἵτινες δι' οὓς λόγους ἀνεπτυξάμεν πρὸ ὀλίγου ἐπόμενον ἦτο νὰ μὴ ἀπουσιάζωσιν μηδ' ἐκ τῆ ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας. Τὸ ἰδανικὸν τοῦ νομοθέτου ἦτο ἡ παντελής τῆς ἐνδεείας ἔκλειψις ἀπὸ τῆς θεοκρατικῆς τοῦ Ἰσραὴλ κοινωνίας. «*Οὐκ ἔσται ἐν σοὶ ἐνδεής*», ἀκούομεν ἐν τῷ Δευτερονομίῳ. ⁴. Μέχρις οὗτος ὅμως ἐπιτευχθῆ τοῦτο, ἐπιτάσσεται εἰς τοὺς εὐπορωτέρους ὁ δανεισμός πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς. «*Ἐὰν γένηται ἐν σοὶ ἐνδεής ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου· ἀνοίγων ἀνοίξεις τὰς χεῖρας αὐτῷ καὶ δάνειον δανειεῖς αὐτῷ ὅσον ἐπιδέεται*» ⁵.

* Συνέχεια καὶ τέλος ἐκ τοῦ ΚΑ' τεύχους.

1. Ἐξοδ. κβ' 22, ψαλμ. ξζ' 6, θ' 35, ρμ' 9, Ἰώβ κθ' 12, Ὡση' ιδ' 3, Μιχ. β' 2, Ζαχ. ζ' 10, Ἱερ. ζ' 6, κθ' 11.

2. Ἐξοδ. κβ' 21.

3. Δευτερ. ι' 18.

4. ιε' 14.

5. Αὐτόθι ιε' 18. Ὡς ἐκ περισσοῦ δὲ ὑπενθυμίζομεν τὸ καὶ ἀνωτέρω παρατηρηθέν, ὅτι οἱ τοιοῦτοι λόγοι τῆς Μωσ. νομοθεσίας δεόν νὰ ἐννοηθῶσιν ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς διετέλει ὁ λαὸς πρὶν ἢ ἀνελιχθῆ εἰς ἐμπορικὸν λαόν, καθ' ὃν δηλ. χρόνον ἠγγόει τὰ ἐμπορικὰ δάνεια καὶ ἐγίνωσκε τὰ δάνεια τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης.

Ὁ πτωχὸς ἐν γένει ἀπολαύει ἐν τῇ θρησκείᾳ τῆς Π. Δ. τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, ὡν καὶ ὁ πλούσιος ὡς δημιουργημα τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ καὶ ἐκεῖνος: «Πλούσιος καὶ πτωχὸς συνήνησαν ἀλλήλοις, ἀμφοτέρους δὲ ὁ Κύριος ἐποίησε», διδάσκει ἡ βίβλος τῶν Παροιμιῶν 1. Μία γωνιὰ τοῦ ἀγροῦ, ἣν τὸ Ταλμοῦδ ὀρίζει εἰς τὸ $\frac{1}{60}$ τοῦ ὅλου, ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ ἀθέριστος χάριν τῶν πτωχῶν 2. Ἐπίσης εἶχον οἱ πτωχοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ προσήλυτοι (δηλ. οἱ ξένοι) τὸ δικαίωμα τῆς σταχυολογίας καὶ τῆς λεγομένης ἐπικαρπολογίσεως τῶν ἀγρῶν τῶν ἀμπελώνων καὶ τῶν ἐλαιώνων (β' τρυγητός, β' συγκομιδὴ) 3. Ἐμνημονεύσαμεν δὲ ἤδη τῆς ἰδιαίτερας ὑπὲρ τῶν πτωχῶν μερίμνης ἐν τοῖς θεσμοῖς τοῦ 7ου καὶ τοῦ 50ου ἔτους, ὅτε ἐπὶ τῶν αὐτομάτων προϊόντων τῆς γῆς εἶχον ἴσα πρὸς τοὺς ἰδιοκτῆτας δικαιώματα καὶ οἱ πτωχοὶ, ὡσπερ καὶ οἱ πάροικοι 4. Κρίνοντες δὲ περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν μνημονευθέντα ἀνωτέρω μέτρα, προκειμένου περὶ δανείων καὶ ἐνεχύρων, προσθέτομεν ὧδε τὰ ἑξῆς. Ἀπηγορεύετο ὁ ἐνεχυρασμὸς τοῦ χειρομύλου τοῦ πτωχοῦ καὶ τοῦ ἱματίου τῆς χήρας, ἀτινα ἰσοδυναμοῦν πρὸς αὐτὴν τὴν ζωὴν τῶν πτωχῶν. «*Οτι ψυχὴν οὗτος ἐνεχυράζει*», παρατηρεῖ τὸ Δευτερονόμιον 5. Ἀπηγορεύετο δὲ καὶ ἡ εἰς τὸν οἶκον τοῦ ὀφειλέτου εἴσοδος τοῦ δανειστοῦ πρὸς λῆψιν τοῦ ἐνεχύρου 6. Δι' ἅπαντας τοὺς πτωχοὺς, μηδὲ τῶν ξένων ἐξαιρουμένων, προωρίζετο ἡ ἀνὰ πᾶν τρίτον ἔτος ἐπιβαλλομένη δεκάτη 7. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἐπετάσσετο ὡς καθήκον ὑπὸ τοῦ νόμου ἡ ἐλεημοσύνη. «*Ἀνοίγων ἀνοίξεις τὰς χεῖράς σου τῇ ἀδελφῷ σου τῷ πένητι καὶ τῷ ἐπιδεομένῳ τῷ ἐπὶ τῆς γῆς σου*» 8. Εἰς τὴν τοιαύτην ὑπὲρ τῶν πτωχῶν πρόνοιαν καὶ μέριμναν, πρὸς τὴν ὁποίαν σημειωθῆτω ὅτι εἶναι ξένον τὸ κατὰ τὰλλα λίαν ἀνεπτυγμένον βαβυλωνιακὸν δίκαιον, προσθετέαι καὶ αἱ σύντονοι ὑπὲρ αὐτῶν προτροπαὶ τοῦ νόμου πρὸς τοὺς δικαστὰς καὶ αἱ φοβερὰι ποιναὶ αἱ ἐπαπειλούμεναι κατὰ τῶν καταδυναστευόντων

1. κβ' 2, Πρβ. καὶ Σοφ. Σειρ. ια' 14 καὶ Γ' Βασ. κα'.

2. Δευτερικοῦ ιθ' 9.

3. Δευτερι. ιθ' 9 πρβ. καὶ κγ' 22. Δευτερον. κδ' 19 ἔξ.

4. Δευτερι. κς' 5.

5. κδ' 6.13 17.

6. Δευτερ. κδ' 10.

7. Δευτερ. ιδ' 28, κς' 12.

8. Δευτερ. ιε' 11.

τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ὀπωσθήποτε ἀδυνάτους, μηδὲ τῶν ξένων ἐξαιρουμένων ¹:

Τοιαῦτα καὶ πλείστα ἄλλα μερικώτερα μέτρα λαμβάνει ἡ Μπα νομοθεσία καὶ τοιαύτην ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν ἀπροστατεῦτων καθόλου μελῶν τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας στοργὴν ἐπιδεικνύει ἡ Π. Δ., στοργὴν καὶ μέτρα προδίδοντα ζωηρότατον ἐν τῇ θρησκείᾳ αὐτῆς κοινωνικὸν διαφέρον, οἷον πράγματι οὐδαμοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀπαντῶμεν. Ἀλλὰ μὴ λησιμονῶμεν, ὅτι τὰ καλὰ καὶ θαυμαστά μέτρα ταῦτα ἀπηϋθύνοντο πρὸς ἀνθρώπους. Πόσον δὲ ὀλίγον ἐτηρήθησαν αἱ σοφαὶ καὶ κοινωνικώταται ἐκεῖναι διατάξεις, ἀποδεικνύει ἡ ἔνεκεν τῆς ἀσβέστου πρὸς τὸν πλουτισμὸν δίψης καὶ διὰ τοὺς ἄλλους ἐν τοῖς πρόσθεν μνημονευθέντας λόγους² δημιουργεῖσα σὺν τῷ χρόνῳ οἰκτρὰ τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας κατάστασις, ἧς ζωηροτάτη εἰκὼν πρόκειται ἡμῖν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν προφητῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Ἀμώς, τοῦ Μιχαίου, τοῦ Ἡσαίου, τοῦ Ἰερεμίου καὶ τοῦ Ἰεζεκιήλ. Τὴν τοιαύτην δὲ κοινωνικὴν τοῦ Ἰσραὴλ κατάστασιν διεκτραγωδοῦντες οἱ προφῆται ἐν τῷ κοινωνικωτάτῳ αὐτῶν κηρύγματι καὶ καυτηριάζοντες ἀμειλίχτως τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ἀκολασίαν καὶ τὸ παρεισκωμάσαν καὶ ἐπικρατοῦν κοσμικὸν καὶ δὴ εἰδωλολατρικὸν φρόνημα, ἰδίᾳ δὲ τὴν κοινωνικὴν ἀδικίαν, ἣτις ἀπετέλει χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἐν λόγῳ καταστάσεως, κηρύσσονται, ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ κατ' ἐξοχὴν προστάτου τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τοῦ Jahve, ἐνθερμοὶ συνήγοροι τῶν πτωχῶν καὶ ἀπάντων τῶν καταδυναστευομένων μελῶν τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας καὶ ὀξυτάτοι πολέμοι τῶν καταδυναστευτῶν πλουσίων καὶ ἀρχόντων ἐν γένει, μάλιστα δὲ τῶν ἀσυνειδήτων κριτῶν. Ἴσως δὲν θὰ ἦτο περιττὸν νὰ τονισθῆ, ὅτι οἱ προφῆται τὴν κοινωνικὴν ἀδικίαν ἀντιλαμβάνονται κυρίως ἀπὸ τῆς ἠθικῆς αὐτῆς ὄψεως, διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν εἶναι οὔτε οἰκονομολόγοι οὔτε πολιτικοί, ἀλλὰ κήρυκες τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, πατάσσοντες τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν παρεκτροπὴν καὶ τὸ κακὸν ἐν γένει ὅπου καὶ ἂν εὗρισκωσιν αὐτό, εἴτε παρὰ τῷ λαῷ εἴτε παρὰ τοῖς ἀρχουσιν αὐτοῦ³. Ὑπὸ τοι-

1. Ἐξοδ. κβ' 1, Δευτερον. ι' 18, κδ' 17, κζ' 19, Ἰωβ ζ' 27, κδ' 1 ἐξ., λα' 16, ψαλμ. θ' 35.38, πά 3, ἡγ' 6, Παροιμ. κγ' 10, Μιχ. β' 2, Ζαχ. ζ' 10 καὶ Ἡσα. α' 17.23, ι' 2, Ἰερεμ. ε' 28, κβ 3, Ἰεζεκ. κβ' 7 κ.πλ. ἄ.

2. Σελ. 5 καὶ ἐξῆς.

3. Οὕτω δέον νὰ νοηθῆ καὶ ἡ μνημονευθεῖσα μετάπτωσις τῆς λέξεως πτωχός ἀπὸ τῆς ὕλικῆς εἰς τὴν πνευματικὴν ἔννοιαν (πρβ. καὶ σελ. 8).

αὐτὴν ἔννοιαν πρέπει νὰ νοηθῆ ὁ δοιμύτατος τῶν προφητῶν κατὰ τῶν πλουσίων καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ ἔλεγχος μετὰ τῶν αἰσθητικῶν φόβερῶν κατ' αὐτῶν ἀπειλῶν καὶ ἡ ὑπὲρ τῶν ὑπ' ἐκείνων καταδυναστευομένων πτωχῶν καὶ ἀδυνάτων ἐν γένει ἔνθερμος συνηγορία. Ὁ Ἡσαΐας ἐμφανίζει τὸν Jahve ἀπειλοῦντα, ὅτι θὰ ἔλθῃ, ἵνα κρίνῃ τοὺς πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ καὶ τοὺς ἀρχοντας αὐτοῦ, διότι «*ἡ ἀρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν*» καὶ διότι «*καταισχύνουσι τὸ πρόσωπον τῶν πτωχῶν*». ¹ «*Ὁν τρόπον κατέφαγον τὰς σάρκας τοῦ λαοῦ μου καὶ τὰ δέρματα αὐτῶν ἀπ' αὐτῶν ἐξέδειραν καὶ τὰ ὀστέα αὐτῶν συνέθλασαν καὶ ἐμέλισαν ὡς σάρκας εἰς λέβητα καὶ ὡς κρέατα εἰς χύτραν, οὕτω κεκραζονται πρὸς τὸν κύριον καὶ οὐκ εἰσακούσεται αὐτῶν*», κραυγάζει ὁ Μιχαίας ². Ὁ δὲ προφήτης Ἰεζεκιήλ θεωρεῖ ὡς μίαν τῶν σημαντικωτάτων κακιῶν τοῦ καταστραφέντου λαοῦ τῶν Σοδόμων, ὅτι «*χεῖρα πτωχοῦ καὶ πένητος οὐκ ἀντελαμβάνοντο*» ³. Χαρακτηριστικώτατος δὲ εἶναι ὁ κατὰ τῶν μεγαλοκτημόνων καὶ ἀγροφάγων φιλιππικὸς τοῦ Ἡσαΐου ⁴. «*Οὐαὶ οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρὸς οἰκίαν καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγίζοντες, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνται τι. Μὴ οἰκήσητε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς; Ἡκούσθη γὰρ εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαββαὼθ ταῦτα*». Περὶ δὲ τῶν πλουσίων ἐν γένει δηλοῖ ὁ αὐτὸς προφήτης, ὅτι «*τὸν πλοῦτον αὐτῶν ἀσεβείας ἐπλησαν*» ⁵. Δὲν διστάζουσι δ' οἱ πύρινοι οὔτοι τῆς θρησκείας τοῦ Jahve ἤρωες οὐδὲ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς, ἐν ὀνόματι ἐκείνου, νὰ καθιστῶσι προσεκτικοὺς πρὸς τὸ δίκαιον τῶν πτωχῶν. «*Ὁ οἶκος τοῦ βασιλέως, τάδε λέγει Κύριος, κρίνατε πρῶτ' κρίμα καὶ ἐξελεσθε διηρηπασμένον ἐκ χειρὸς ἀδικοῦντος αὐτόν, ὅπως μὴ ἀναφθῆ ὡς πῦρ ἡ ὀργή μου καὶ καυθῆσεται καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσων*», λέγει ὁ Ἰερεμίας ⁶. Ἐκ τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας, ὡς φαίνεται, δὲν ἔλειπον οὐδὲ οἱ ψευδευλαβεῖς καὶ ὑποκριτικοὶ πλεονέκται, τὰ παράσιτα ταῦτα πάσης θρησκευτικῆς κοινωνίας, καθ' ὧν ἀναφέρονται οἱ μεστοὶ πικρᾶς εἰρωνίας λόγοι τοῦ Ἡσαΐου. «*Αἰτοῦσι με νῦν κρίσιν δικαίαν* (ἐμφανίζεται λέγων ὁ Θεὸς) *καὶ ἐγγίξιν Θεῶ ἐπιθυ-*

1. γ' 4.

2. γ' 3.

3. ις' 49.

4. ε' 9.

5. ζ' 12.

6. κα' 12.

μοῦσι, λέγοντες, τί οὐκ ἐνηστεύσαμεν καὶ οὐκ εἶδες, ἐταπεινώσαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν καὶ οὐκ ἐγνώσῃ; Ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῶν νηστειῶν ὑμῶν εὗρισκετε τὰ θεμέλια ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ὑποχειρίους ὑμῶν ὑπονύσσετε» 1. Σφοδρότατοι εἶναι αἱ ἐπιθέσεις τῶν ὑπερμάχων τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς προφητῶν κατὰ τῆς πολυτελείας καὶ μάλιστα τῆς γυναικείας καὶ τῆς σπατάλης ἐν γένει τῶν ἰθνησοῦν τάξεων, 2, αἵτινες, ἐπιδιώκουσι τὴν ἰδίαν ἐκάστη καὶ ἀτομικὴν ὑλικὴν ἱκανοποίησιν, ἠδιαφόρουν περὶ τοῦ συνόλου καὶ ἐτύφλωτον πρὸ τῆς γοργῶς ἐπερχομένης καταρρέουσας τοῦ κράτους. Ὡς ἀποτέλεσμα δὲ τῶν κρατουσῶν ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ φοβερῶν ἀνωμαλιῶν, μάλιστα δὲ τῆς ἐπιπολαζούσης ἐν αὐτῇ κοινωνικῆς ἀδικίας, προλέγουσιν οἱ προφῆται δεινὰς τιμωρίας παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὴν τὴν κατάρρευσιν τοῦ κράτους, ὡς μὴ βασιζομένου ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης. Ὁ δὲ Ἡσαίας ἀναμένει τὴν τρομοκρατικὴν κατάστασιν ἐπαναστατικῆς ἀναρχίας καὶ εἰσβολῆν ἐχθρῶν μεθ' ὅλων τῶν φοβερῶν αὐτῶν ἐπακολούθων 3. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τῶν κακῶν τούτων καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν κοινωνικῶν νόσων, ὧν τὰ αἷτια ἐλλαμβίνουσι κυρίως ὡς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως, δὲν διδάσκουσι τὴν κοινοκτημοσύνην οὐδὲ στοχάζονται πολιτικῶν μεταβολῶν, ἅς, ὥσπερ καὶ ὁ ἡμέτερος Ἀριστοτέλης 4, θεωροῦσιν ὡς ἀνικάνους αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς νὰ ἀπεργασθῶσι τὴν κοινωνικὴν πρόοδον καὶ εὐημερίαν, ἀλλ' ἐπιδιώκουσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐσωτερικὴν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας μεταβολὴν καὶ ἀξιούσι πρὸ παντὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης 5. Καταφερόμενοι δ' ἀπαύστως καὶ ἀμειλίκτως κατὰ τῶν πλουσίων δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς ὀλοτελοῦς ἄρσεως τῆς ἰδιοκτησίας, ἀλλὰ θιασῶται τυγχάνοντες τῆς ἐν τῇ Μωσ. νομοθεσίᾳ κεχαραγμένης πολιτικῆς τῆς μεσαίας τάξεως, ἐπιζητοῦσι τὴν ἄρσιν τῆς φοβερᾶς ἀνισότητος τῆς ἰδιοκτησίας.

Ἐπίσης ἐνθερμος εἶναι ἡ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν καὶ ἀπροστατεῦτων μελῶν τῆς Ἰσραηλιτ. κοινωνίας συνηγορία καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ποιητικοῖς βιβλίοις τῆς Π. Διαθήκης 6.

1. νη' 3—7.

2. Ἀμώς 5' 3 ἐξ. πρβ. καὶ δ' 1, Ἡσαίου ε' 11 ἐξ. γ' 16 ἐξ.

3. Ἡσ. α' 7 ἐξ., γ' 1 ἐξ., Ἀμώς ε' 27, Μιχ. β' 4 κ.ἄ.

4. Πολιτικὴ Β' 3

5. Ἀμώς ε' 14 ἐξ.,—Ὡσηέ ι' 7 ἐξ., β' 21 ἐξ., Ἡσ. α' 16 ἐξ., ν5' 1 ἐξ., νη' 8 ἐξ. Μιχ 5' 8, κ.ἄ.

6. Ψ. θ' 10 ἐξ., κα' 27, λδ' 10, μ' 1, ξη' 34, ογ' 19, πα' 3,4, ρια' 55, ριβ' 7, Παροιμ. ιδ' 21, κθ' 38, Ἐκκλησ. ε' 7, Ἰώβ, λδ' 28.

Καὶ ἐξ ὧν μὲν ἄκρι τοῦδε εἴπομεν περὶ τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος τῆς Π. Διαθήκης κατεδείχθη, νομίζομεν, τὸ βίβλος καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ. Ἡ δὲ εὐρύτης τοῦ πνεύματος τῆς θρησκείας τῆς Π. Δ. ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ὑπ' αὐτῆς τηρουμένῃ στάσει ἔναντι τῶν μελῶν ἐκείνων τῆς κοινωνίας, ὧν ἥκιστα εὐάρεστος ἡ θέσις ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, ἐννοῶ τὸ **δοῦλον, τὸν ξένον καὶ τὴν γυναῖκα**. Πρῶτον δὲ ἄς ἴδωμεν ὁποία ἦτο ἡ ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ θέσις τοῦ **δούλου**, πρὸς ὁρθὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁποίας ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν δούλων ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις ἀρχαίαις κοινωνίαις, ἔνθα ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, ἐλλείψει ἰδίας τάξεως ἐργατῶν, ἀπετέλει αὐτὸ τοῦτο ἀνάγκην οἰκονομικοκοινωνικὴν, ὁ δὲ δούλος δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς πρόσωπον, ἀλλ' ὡς πρᾶγμα (res), ὡς ἰδιοκτησία ἀνευ δικαιομάτων ¹. Οὐδεὶς εὐλόγως δύναται ν' ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ κοινωνικὴ τοῦ δούλου θέσις παρὰ τῷ Ἰσραὴλ ὑπῆρξε πολὺ καλύτερα ἢ ἐν τῷ εἰδωλολατρικῷ κόσμῳ. Τοῦτο δ' ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι μόνον ἡ ἱερὰ ἐκείνου Βίβλος, ἡ Π. Δ. ἐγίνωσκε τὴν ἀνήκουστον εἰς τὸν παλαιὸν κόσμον ἀρχὴν περὶ τῆς ἔναντι τοῦ Θεοῦ ἰσότητος ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων. «**Πότερον οὐχ ὡς καὶ ἐγὼ ἐγενόμην ἐν γαστρὶ καὶ ἐκεῖνοι γεγόνασι**», ἀκούομεν ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Ἰώβ.² Καὶ ἐν ᾧ ὁ περίφημος νόμος τοῦ Hammurabi οὐδεμίαν περιλαμβάνει διάταξιν προστατεύουσαν τὸν δούλον, ἔρχεται ὁ μωσαϊκὸς νόμος, ὅστις θεσπίζει δίκαιον τοῦ δούλου³ καὶ περιφρουρεῖ τοῦτον ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἀποκτᾷ οὗτος ἐν τῇ Ἰσραηλιτ. κοινωνίᾳ δικαιομάτα καὶ ὁ κύριος ἀναλαμβάνει καθήκοντα πρὸς αὐτόν. Ὁ κύριος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βλάβῃ τὸν δούλον, ὅστις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐναγάγῃ αὐτὸν εἰς τὸ δικαστήριον⁴. Ὁ δούλος καὶ δὴ οὐ μόνον ὁ Ἰσραηλίτης ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἐθνικὸς, εἶχε δικαιομάτα ἐπὶ τῆς ἀγίας τοῦ Σαββάτου⁵ καὶ ἐπετρέπετο νὰ συμμετέχῃ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἄλλων Ἰσραηλιτικῶν ἑορτῶν, ἔτι δὲ καὶ τῶν θυσιαστικῶν γενυμάτων, ἐκ τοῦ κρέατος δηλ. τῶν θυσιῶν⁶. Ἐμπορία δὲ δούλων, οὕτω διαδεδομένη παρ' ἄλλοις λαοῖς, ἀπηγορεύετο

1. Περὶ τῆς δουλείας ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ ὅρα παράρτημα ἡμετέρου *ὑπομνήματος εἰς τὴν πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴν* σ. 108 ἐξ.

2. λα' 15.

3. Ἐξοδ. κα', Δευτερον. ιε' 12—13.

4. Ἰώβ λα' 13, Πρβ καὶ Παροιμ λ' 10. Ἐξόδου κα' 20 ἐξ.

5. Ἐξοδ. κ' 10, Δευτερον. ε. 14 ἐξ.

6. Ἐξοδ. ιβ' 44, Δευτερον. ις' 11, ιβ' 12.18., Λευειτ. κβ' 11.

ἐπὶ ποιῆ θανάτου τοῖς Ἰσραηλίταις ¹. Ἠδύνατο δὲ ὁ δούλος οὐ μόνον ἐμπιστευτικὴν θέσιν παρὰ τῷ κυρίῳ αὐτοῦ νὰ καταλάβῃ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ νὰ κληρονομήσῃ αὐτόν, ἔτι δὲ νὰ λάβῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ ἢ καὶ τὴν γυναῖκα ὡς σύζυγον. Αἰχμαλωτοῦ δὲ ἐθνικῆ, λαμβανομένη ὑπὸ Ἰσραηλίτου ὡς σύζυγος, δὲν ἐπετρέπετο νὰ πωληθῇ ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τὸν γάμον, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ χειραφετηθῇ ὑπ' αὐτοῦ ². Ἐτι δὲ κρείσσων ἦτο ἡ θέσις τοῦ Ἰσραηλίτου δούλου. Τὸν Ἰσραηλίτην περιερχόμενον εἰς δουλείαν ἔνεκεν πενίας δὲν ἐπετρέπετο οὔτε ὡς δούλον νὰ μεταχειρίζηται τις οὔτε νὰ μεταπωλῇ αὐτόν, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ αὐτόν ὡς μίσθιον ἐργάτην καὶ δὴ μόνον ἐπὶ ἐξαετιαν' κατὰ δὲ τὸ 7ον ἔτος τῆς δουλείας ὄφειλε νὰ χειραφετήσῃ αὐτόν ὁμοῦ μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ καὶ δὴ οὐχὶ μὲ τὰς χεῖρας κενάς ³. Πωλούμενος δὲ ὁ Ἰσραηλίτης εἰς πάροικον ἠδύνατο καὶ πρὸ τῆς λήξεως τῆς νομίμου προθεσμίας νὰ ἐξαγοράσῃ ὁπωσδήποτε τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ καὶ δὴ οὐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, ἢν οἴκοθεν ἔφερον, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκείνη ἦν ὁ κύριος εἶχε δώσει εἰς αὐτόν ⁴. Ἐπίσης δ' ἐχειραφετοῦντο κατὰ τὸ 7ον ἔτος τῆς δουλείας αὐτῶν καὶ αἱ Ἰσραηλιτίδες δούλαι ⁵. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Ἰσραηλίτης ἐδικαιοῦτο νὰ πωλήσῃ τὴν θυγατέρα, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ. Αὐστηρὰν δὲ δικαιοσύνην ἀπῆται ὁ νόμος παρὰ τῶν κυρίων καὶ πρὸς τοὺς μισθωτοὺς αὐτῶν. «*Οὐ μὴ κοιμηθῆσεται ὁ μισθὸς τοῦ μισθωτοῦ σου παρὰ σοὶ ἕως τὸ πρωῖ*», ἐπιτάσσεται ἐν τῷ Λευεϊτικῷ ⁶.

Λίαν εὐμενῆς ἦτο ἡ στάσις τῆς Μωσ. νομοθεσίας καὶ ἔναντι τῶν ξένων ⁷, ὧν ἡ θέσις εἶπερ που ἀλλαχοῦ τοῦ παλαιοῦ κόσμου ἦτο ἐπίζηλος ἐν τῇ Ἰσραηλιτ. κοινωνίᾳ. Διέκρινε δ' ἡ ἐν λόγῳ νομοθεσία τοὺς ξένους εἰς gerim, ὑπ' οὓς νοεῖ ἐθνικοὺς μονίμως παρὰ τῷ Ἰσραὴλ ἐγκατεστημένους, καὶ εἰς nokhri, ὑπ' οὓς νοεῖ τοὺς προσωρινῶς ἐν τῇ χώρᾳ παρεπιδημοῦντας. Καθ' ὅσον δὲ ὁ ξένος εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ ἰδιοκτησίᾳ Ἰσραηλίτου τινὸς καὶ διετέλει πρὸς αὐτόν ἐν τῇ σχέσει

1. Ἐξόδου κα' 16.

2. Δευτερον. κα' 10 ἐξ. Τοιοῦτον ἔθιμον ἰσχύει καὶ σήμερον παρὰ τοῖς Ἰσραήλιν.

3. Ἐξοδ. κα' 2 ἐξ. Δευτερον. ιε' 13, Λευεϊτ. κε' 37 ἐξ.

4. Λευεϊτ. κε' 47 ἐξ.

5. Δευτερον. ιε' 12.17.

6. ιθ' 13.

7. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὄρα καὶ Bertholet, Die Stellung der Israeliten und Juden zu den Fremden.

πελάτου πρὸς πάτρωνα, ἐλέγετο καὶ toschab, ὃ ἔστι πάροικος. Περὶ δὲ τῆς οὐθμίσεως τῶν πρὸς τοὺς ξένους σχέσεων τοῦ Ἰσραηλίτου ἐμφαίνεται τὸ Λευεϊτικόν 1. «*Ἐάν τις προσέλθῃ ὑμῖν προσήλυτος ἐν τῇ γῇ ὑμῶν οὐ θλίψετε αὐτόν, ὡς ὁ αὐτόχθων ἐν ὑμῖν ἔσται ὁ προσήλυτος ὁ προσπορευόμενος πρὸς ὑμᾶς καὶ ἀγαπήσεις αὐτόν ὡς σεαυτόν*». Καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ φημιστικὴ δικαιολογία τῆς ἀξιώσεως ταύτης: «*ὅτι προσήλυτοι ἐγεννήθητε ἐν γῇ Αἰγύπτῳ*». Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ὁ ξένος (προσήλυτος κατὰ τοὺς Ο'), δεχόμενος τὴν περιτομὴν συμμετεῖχε καὶ τῆς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ περιουσίου λαοῦ αὐτοῦ διαθήκης, ἄρα καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀπορρουσῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἐπαγγελιῶν 2. Οὕτω λ. χ. ὁ περιτμηθεὶς ξένος μετεῖχε τῆς μεγίστης θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς εὐροτῆς τοῦ Πάσχα, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ βίβλῳ τῆς Ἐξόδου 3, ἔνθα ὁ νομοθέτης ἐπάγεται «*νόμος εἰς ἔσται τῷ ἐγχωρίῳ καὶ τῷ προσελθόντι προσηλύτῳ ἐν ὑμῖν*». Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν μερίμνῃ ἐξισοῦντο ὑπὸ ἔποψιν δικαιωμάτων οἱ προσήλυτοι τοῖς Ἰσραηλίταις 4.

Τέλος περὶ τῆς εὐρύτητος τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος τῆς θρησκείας τῆς Π. Δ., ἅμα δὲ καὶ τῆς εὐεργετικῆς τοῦ πνεύματος τούτου ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸν κοινωνικὸν βίον τοῦ λαοῦ τῆς Π. Δ., μαρτυρεῖ ἡ ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας κοινωνίας τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἰκανῶς εὐάρεστος θέσις τῆς *γυναικός*, περὶ οὗ θέματος ἄλλοτε ἴδιος ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦδε λόγος 5. Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Ἰ. Βίβλῳ τῶν Ἑβραίων ἐμφανίζεται μὲν ὡς δημιουργουμένη ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνδρός (δι' ἧς εἰκόνας ἐκφράζεται ἡ στενωπὴ συγγένεια ἅμα καὶ συνάρφεια τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἐξάρτησις ἐκείνης), ἀλλ' ἐπίσης θεωρεῖται αὕτη ἐνταῦθα ὡς δημιουργία τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ὥσπερ καὶ ὁ ἀνὴρ καὶ ἐπομένως ὡς πρόσωπον καὶ δίδεται εἰς τὸν ἄνδρα, μεθ' οὗ ἀποτελεῖ οἶονεὶ ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, ὡς σύντροφος συνεργάτις αὐτοῦ 6. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ δὲν θεωρεῖται ἐν τῇ Ἰσραηλιτ. κοινω-

1. ἰθ' 33 ἐξ.

2. Ἐξοδ. ἰβ' 48, Δευτερ. κθ' 10, Ἰ. Ναυῆ η' 33.

3. Ἐξοδ. ε. 'α.

4. Λευεϊτ. ἰθ' 10, κς' 6. Δευτερον. κδ' 19, κς' 12. πρβ. καὶ ἰδ' 28.

5. Ὅρα καὶ ἡμετέραν πραγματείαν «Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Ἰ. Βίβλῳ» (Ἀλεξάνδρεια 1923).

6. Γενεσ. α' 27 καὶ β' 18 ἐξ.

νία ὡς κτήμα ἀπρόσωπον, οἷον ὁ δούλος, ἀλλ' ὡς προσωπικότης καὶ ἀπολαύει ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ ἢ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας γυναῖκας τῆς ἀοχαιότητος προνομιοῦχος θέσις τῆς Ἰσραηλιτιδος ἐν τῷ οἰκογενειακῷ καὶ τῷ δημοκρατικῷ καὶ τῷ πολιτικῷ καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ. Ἐπίσης δ' ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ τοσαῦται ἐμφανίζονται προσωπικότητες γυναικεῖαι τῆς περιοπῆς τῆς Δεβώρας, Ἄννης τῆς μητρὸς τοῦ Σαμουὴλ, τῆς Ἰουδαίθ, τῆς Ἑσθήρ, τῆς μητρὸς τῶν Μακκαβαίων παιδῶν, τῆς ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ τῶν Παροιμιῶν ἐξυμνουμένης ἰδανικῆς μορφῆς καὶ μάλιστα τῆς παναρέτου κόρης τῆς Ναζαρέτ. Ἡ μνημονευθεῖσα δὲ προνομιοῦχος τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Π. Δ. θέσις διαπιστοῦται ἤδη ἐν τῷ Δεκαλόγῳ, ἔνθα παρέχονται εἰς αὐτὴν τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν ἄνδρα δικαιώματα ἐπὶ τε τῆς τιμῆς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς συζυγικῆς πίστεως ¹. Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Π. Δ. παραμένει ὡς ἰδιοκτητὴς τοῦ κτήματος, ὅπερ οἶκονθεν ἔφερεν ἐν τῷ γάμῳ, ἠδύνατο μάλιστα καὶ μετὰ τὸν γάμον ν' ἀποκτήσῃ περιουσίαν καὶ ἦτο πραγματικὴ κυρία τοῦ οἴκου ². Ἐπίσης ἢ γυνὴ ὡς θυγάτηρ οὐ μόνον ἐκκληρονομεῖ τὸν ἄνευ υἱῶν θνήσκοντα πατέρα αὐτῆς ³, ἀλλ' ἠδύνατο, καὶ τέκνων παρόντων, νὰ μετᾶσχῃ τῆς κληρονομίας τοῦ πατρὸς τῆς θελήσει αὐτοῦ ⁴. Ἰδιαζόντως δ' ἐτιμάτο ἢ χήρα, ἀπολαύουσα ἰδιαιτέρας παρὰ τοῦ Θεοῦ προστασίας ⁵. Οὐ μόνον δ' ὡς ἐλευθέρη, ἀλλὰ καὶ ὡς δούλη ἔτι ἀπέλαυεν οὐκ ὀλίγων ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἢ Ἰσραηλιτις ⁶.

Ταῦτα καὶ περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ, κατὰ τὴν Π. Διαθήκην.

Ἄλλὰ τὸ πλήρωμα τῆς δυνάμεως, τῆς εὐρύτητος, τῆς διαυγείας καὶ τῆς ἀξίας καθόλου τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος τῆς Π. Δ. ἀποκαλύπτεται περιφανῶς μάλιστα ἐν τῷ **κοινωνικῷ ἰδανικῷ**, ὅπερ ἔχουσι φιλοτεχνήσει οἱ ὑπέροχοι ἐκεῖνοι τῆς θρησκείας τῆς Π. Δ. ἦρωες, οἱ **προφῆται**. Διότι οἱ προφῆται δὲν εἶναι μόνον ἄνδρες τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς ἀρνήσεως, προάγγελοι τῆς κρίσεως καὶ τῶν κακῶν, ἀλλ' ἅμα

1. Ἐξοδ. κ' 12.

2 Παροιμ. λα' 15 πρβ. καὶ Δ' Βασιλ. ἦ' 5.

3. Ἀριθμ. κς' 33, κς' 1 ἐξ., λς' 10, Ἰ. Ναυῆ ιξ' 3, Α' Παραλ. ις' 15.

4. Ἰὼβ μβ' 15.

5. Δευτερ. ι' 18, κδ' 17, ιδ' 29, κς' 12, Ἦσ. α' 17, ι' 2, Ἰερ. ζ' 6, Μιχ' β' 9, Ἰουδαίθ θ' 4 κ ᾠ.

6. Ἐξοδ. κα' 8.

καὶ πνεύματα θετικά, προάγγελοι καλύτερου μέλλοντος, ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ὁποίου ιδιαίτατα ἐνασμενίζουσι καὶ ἡγεμόνες τῆς πρὸς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο ἀγορεύουσας ὁδοῦ.

Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἰδανικῆς κοινωνίας τῆς πανολβίου μεσσιακῆς ἐποχῆς ἢ προφητικῆ ἔμπνευσις ὄντως κορυφοῦται καὶ οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀναδεικνύονται οἷον εἰς αὐτῶν ὑπέρτεροι. Οὐδενὸς δὲ ζωγράφου χρωστήρ καὶ οὐδενὸς ποιητοῦ μούσα δύναται νὰ φθάσῃ αὐτοὺς ἀνά τὰς ἱλιγγιώδεις ὅσον καὶ νηφαλίους καὶ ἀσφαλεῖς αὐτῶν πτήσεις. Ὡς τὸ κυριώτατον τῆς ἰδανικῆς ἐκείνης κοινωνίας γνώρισμα παριστῶσιν οἱ προφήται τὴν εἰρήνην, τ ἔ. τὴν κοινωνικὴν, τὸ εἰρηρικὸν δὲ ἰδανικὸν ἀποτελεῖ ὄντως τὸ οὐσιωδέστατον γνώρισμα τῆς μεσσιακῆς αὐτῶν προσδοκίας. Ἄλλ' ἢ πραγματοποίησις τοῦ πολυποθήτου τούτου ἰδανικοῦ εἶναι κατὰ τοὺς προφήτας συνδεδεμένη ἀγαποσπάστως μετὰ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἔλεους (ἔβραιστὶ emeth καὶ hesed), ὧν ὡς φορεὺς ἅμα καὶ προστίτης παρίσταται ὑπὸ τούτων αὐτὸς ὁ ἡγεμὼν τῆς ἰδανικῆς ἐκείνης κοινωνίας ¹, ὁ πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ², ὁ Μεσσίας, ὅστις ἐν τοῖς προφητικοῖς συγγράμμασι παρίσταται ὡς κατ' ἔξοχὴν εἰρηρικὸς ἡγεμὼν καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἄρχων εἰρήνης³ καὶ ἀποκαλεῖται αὐτὴ ἡ εἰρήνη ⁴. Διὰ τῆς ἐπικρατήσεως δὲ τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἔλεους ἐν τῇ ἰδανικῇ ἐκείνῃ κοινωνίᾳ, ἥτις χαρακτηρίζεται ἐν τῇ Βίβλῳ ὡς **βασιλεία τοῦ Θεοῦ**, διότι αὕτη θὰ εἶναι ἴδρυμα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν αὐτῇ θὰ κυριαρχῇ τὸ θέλημα ἐκείνου, ἀπὸ τῆς ὁποίας διὰ τῆς προηγηθησομένης κρίσεως θὰ ἔχει τεθῆ ἔκποδὸν τὸ κακόν, εὐδηλον ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐν τῷ παρόντι κρατούσας κοινωνικὰς ἀτασθλίας, οὐδεμία θὰ ὑπάρχῃ πλέον κοινωνικὴ ἀδικία, οὐδεμία καταδυνάστευσις τῶν ἀδυνάτων ἐκ μέρους τῶν δυνατῶν, οὐδεὶς πόλεμος καὶ θὰ βασιλεύῃ ἡ εἰρήνη ⁵. Ὁ Jahve θ' ἀποκαταστήσῃ τότε τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ ἀρχέγονον μακαρίαν κατάστασιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῆς αὐτὴν περιστοιχούσης φύσεως. Καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀνθρώπους θὰ δώσῃ καρδίαν καινὴν καὶ πνεῦμα καινόν ⁶, τὴν δὲ περιστοιχοῦσαν αὐτοὺς φύσιν θὰ συντονίσῃ πρὸς τὴν οὕτως δημιουργηθησομένην

1. Ἦσ. θ' 7, ια' 5, λβ' , Ἰερ. κγ' 5, Ζαχ. θ' 9.

2. Ἦσ. θ' 6.

3. Ἦσ. θ' 6.7. Ζαχ. θ' 9.

4. Μιχ. ε' Ἰωήλ β' 28.

5. Ἦσ. β' 4, Μιχ. δ' 3, Ἦσ. κθ' 20, μβ' ἐξ.

6. Ἰεζεκ. ια' 19, ιη' 31, λς' 26.

νένα ἀνθρωπότητα. Εἰρήνη δὲ ἀδιατάρακτος θὰ βασιλεύῃ οὐ μόνον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ζώων. «*Τότε συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφω καὶ μωσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς*», προφητεύει ὁ Ἡσαΐας ¹. Ὅθεν τὸ κοινωνικὸν ἰδανικὸν τῶν προφητῶν, οἵτινες γινώσκουσιν ἄριστα, ὅτι ἡ πραγματικὴ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας εὐδαιμονία δὲν ἐξαρτᾶται κύριως ἀπὸ οἰασοῦ ποτε μορφῆς τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστῶτος, ἀλλὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, φέρει καθαρῶς ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Τὸ λαμπρὸν δὲ τοῦτο κοινωνικὸν ἰδανικὸν τῶν προφητῶν δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ εἰκὼν τοῦ ἰδανικοῦ ἐκείνου, τοῦ ὁποίου τὴν ἔναρξιν τῆς πραγματοποιήσεως ἐχαίρεισεν ὁ περίφημος ἀγγελικὸς ὕμνος κατὰ τὴν νύκτα τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*» ².

* * *

Δι' ὧσων εἶπομεν δὲν ἐξαντλεῖται μὲν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα, δι' ὃ βεβαίως δὲν ἐξαρκούσι τὰ στενὰ ὅρια μιᾶς διαλέξεως, εἶναι δ' ὅμως ταῦτα, νομίζομεν, ἱκανὰ ὅπως παράσχωσιν ἔννοιαν ὁποσοῦ ποτε σαφῆ περὶ τῆς μεγάλης κοινωνιολογικῆς σπουδαιότητος τῆς Π. Διαθήκης, ἅμα δὲ καὶ νὰ βεβαιώσωσι καὶ νὰ διασαφήσωσιν, ὅτι τὸ οὕτως ἀκμαῖον καὶ οὕτως εὐρὺ κοινωνικὸν πνεῦμα αὐτῆς δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ ἀπαύγασμα τοῦ πνεύματος τῆς θρησκείας τῆς Π. Διαθήκης, οὗ ἡ ἐπίδρασις καταφανῆς ἐπὶ τὸν Ἰσραηλιτικὸν κόσμον μέχοι τῆς σήμερον. Τί λοιπὸν ἔχομεν νὰ συστήσωμεν δίκην κατακλειδος τῆς ὁμιλίας ταύτης; Ἐπ' ἀνόδοον εἰς τὸ θεοκρατικὸν πολίτευμα, ὅπερ ἐχρησίμευσεν οἰονεὶ ὡς φυτώριον καλλιέργειας τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος τῆς Π. Δ., ἢ εἰς τὴν τοιούτους καρποὺς παράγουσαν θρησκείαν τῆς Π. Δ., ἢ τοῦλάχιστον μεταφύτευσιν θρησκευτικοκοινωνικῶν θεσμῶν τῆς Π. Δ. εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς; Οὐδὲν τούτων. Ὁ μὲν ὁπαδὸς τῆς χριστιανικῆς ἰδεολογίας τὴν θεοκρατίαν εὐρίσκει μὴ συμβιβαζομένην πλέον πρὸς τὴν ἀθάνατον ἐκείνην ἤθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ «*ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ*» ³, δι' ἧς ἀπεχωρίσθη σαφῶς ἡ

1. ια' 6 πρβ' λβ' 1 ἐξ. ξβ' 25.

2. Λουκ. β' 14

3. Ματθ. κβ' 21.

πνευματικὴ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς δικαιοδοσίας, καὶ τὴν θρησκείαν καὶ ἠθικὴν τῆς Π. Δ. θεωρεῖ ὡς συμπληρωθεῖσαν καὶ τελειωθεῖσαν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ὁ δὲ μελετητὴς τῶν νόμων τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας γινώσκει ἄριστα, ὅτι ὁ θεσμοὶ δὲν μεταφυτεύονται μετ' ἐλπίδων εὐδοκιμήσεως ἄνευ προηγουμένης φροντίδος προσαρμογῆς αὐτῶν πρὸς τὸ νέον ἔδαφος καὶ πρὸς τὰς νέας καιρικὰς περιστάσεις. Ἄν δ' ὅμως ἡ μεταφυτεύσις θεσμῶν εἶναι ἔργον χαλεπὸν καὶ πολλάκις ἀδύνατον, πολὺ εὐκολώτερον ἀποδεικνύεται ἡ μεταγγίσις πνεύματος. Ἐφαρμόζεται δὲ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀθάνατον ὄημα τοῦ Χριστοῦ «τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ»¹. Ἄλλ' ἵνα μεταγγίσῃ τις πνεῦμα, ὀφείλει προηγουμένως καλῶς νὰ γνωρίσῃ καὶ ἐκτιμήσῃ αὐτό. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὴν μύησιν ἡμῶν εἰς τὸ διαυγές, δαυιλές καὶ ἀκμαιότατον κοινωνικὸν τῆς Π. Διαθήκης πνεῦμα, ἅμα δὲ καὶ εἰς παρόρησιν εἰς στενωτέραν πρὸς αὐτὸ γνωριμίαν ἀπεσκόπει ἡ ὁμιλία αὕτη. Θέλομεν δὲ νὰ πιστεύωμεν, ὅτι μύησις εἰς τὸ πνεῦμα τοῦτο καί, πολλῶ μᾶλλον, μελέτη τῆς Π. Δ. ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἐπόψεως εἶναι ἱκανὴ τοὺς μὲν θιασώτας καὶ σκαπανεῖς τῆς χριστιανικῆς ἰδεολογίας νὰ θερμάνῃ περισσότερον ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς κοινωνικωτέρους, τοὺς δὲ κοινωνιολόγους εὐλαβεστέρους πρὸς τὴν τοσαύτην κοινωνικὴν δύναμιν περικλείουσαν θρησκείαν, εἰς πάντας δὲ νὰ ἐμπνεύσῃ περισσότερον σεβασμὸν πρὸς τὴν Π. Διαθήκην ἢ τοῦλάχιστον γνώμην περὶ αὐτῆς ἀγαθωτέραν ἐκείνης τῶν ἐκάστοτε ἰθυόντων τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως παρ' ἡμῖν, οἵτινες θεωροῦσι τὴν Βίβλον ταύτην εὐθετον μόνον εἰς ψυχαγωγίαν τῶν μαθητῶν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου!

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ